

HAUKI

Leukava hauki ui kulttuurin viileissä pohjavirroissa kaikkialla Suomessa etelän merenlahdista pohjoisen tunturijärviin. Kun ihmisiä alkoi jääkauden jälkeen liikusella täälläpäin, juuri hauen kutumatalikko saattoi määrätä leirin paikan. Hauki kutee huomattavan matalassa vedessä heti jäidenlähdön jälkeen – ”Hauki hallalla kutevi, kuonosuu kovalla säällä” – tiukasti sylikkäin lemmittynsä kanssa. Vesien vetäytyessä pakenevan jäätikön perässä ja matalikon kuivuessa oli hauen ja leirin aika siirtyä eteenpäin, kohti seuraavaa kutupaikkaa.¹

Verkoin, koukuin ja katiskoin saalistettava hauki oli ahvenen ja särkien ohella kivikaudella tärkein ravinnoksi käytetty kala. Kivikauden lopulla kalastus, erityisesti kutevan hauen pyynti, oli sisävesistöjen äärellä tärkein elinkeino. Pronssikaudelta eteenpäin hauen merkitys kasvoi entisestään.² Ennen ajanlaskun alkua kala sai nykyisen, kaikille itämerensuomalaisille kielille yhteisen nimensä, jota on uumoiltu lainaksi joko balttilaiselta tai slaavilaiselta taholta.³ Keskiajalla kapahauesta oli kehkeytynyt jo kaupanteon väline, kun hansakauppiaat innostuivat markkinoimaan sitä paastoajan keskieuropalasiin keittiöihin.⁴

Hauen suuri merkitys ravinnonlähteenä näkyy kansanperinteessä myös myöhempinä vuosisatoina, sielläkin, missä maanviljely on jo muinoin syrjäyttänyt keruun ja pyynnin ensisijaisina elannonhankinnan tapoina. Yhä vain hauki

saa valittaa, kuinka yhden kalastajan kuollessa kaksi syntyy tilalle.⁵ Pikemmin kuin saalis ja uhri, hauki on perinteessä kuitenkin ennen kaikkea peto. Sen hyökkäysnopeus on meille tuttujen eväkkäiden joukossa omaa luokkaansa, ja jo poikasen ensimmäinen ateria voi olla toinen kala, jopa haukitenavan oma sisarus.⁶ ”Veden koira” onkin pahamaineinen ahdistelija ja varas, joka nappaa vesilinnuilta lapset ja uimaan menneeltä ihmisneidolta korut ja vaatteet.⁷ Kerran kotka erehtyy rakentamaan pesänsä Väinämöisen polvelle, ja tietysti hauki vie mennessään polvelta veteen vierineet munat⁸ – kokonaisia maailmoja jää syntymättä. Myyttirunojen kuva veden ahnaasta koirasta löysi tiensä myös kalastajien loitsuihin.⁹

OPAS ALISEEN MAAILMAAN

Alapurentoineen, kulmaluineen ja tuimine katseineen hauki lienee itämerensuomalaisten tuntemasta eväkansasta se kala, jonka kasvoissa ihmisen oli helpointa nähdä kaltaisansa. Tai jos ei aivan kaltaista, niin joku jolta pyytää apua kuitenkin. Kaloista hauki ja made ovat Suomessa olleet tietäjän tärkeimpiä apueläimiä.¹⁰ Ajatus eläimenhahmoisesta apuhengestä periytyy aikoinaan kaikkialla pohjoisten pyyntikulttuurien piirissä harjoitetusta samanismista. Samaani eli

noita on kulkenut vaarallisilla tuonpuoleisen matkoillaan toisenlajisten eläinten hahmossa tai lähettänyt eläinapurin hoitamaan asioita puolestaan. Apueläimillä on tärkeitä kykyjä, joita ihmiseläimiltä puuttuu: lentotaito, kyky hengittää veden alla, neljä nopeaa jalkaa, magneettiaisti, pettämätön vainu ja niin edelleen.

Siperiassa hauki on ollut yksi samaanin tavallisimmista apueläimistä, mutta usein nimenomaan vihollisnoidan renkinä: sairauden syynä voi olla vaikkapa se, että potilaan sielua varastamaan lähetetty hauki on parhaillaan viemässä sitä Tuonelaan.¹¹ Samankaltaisella logiikalla suomalaisissa loitsuissa on tauteja tai muita vihoja manattu hauen hartioille,

Yksivuotinen hauki luonnollisessa koossa.

KETTU

Kettu on ihmisen ja rotan rinnalla yksi maailman laajimmalle levinneistä nisäkkäistä. Nykyisen Suomen alueelle kettu saapui ennen ihmistä, vetäytyvää jäätikköä reunustavan tundran vähitellen vaihtuessa lehtipuumetsiin. Jo ensimmäiset kaksijalkaiset tulijat alkoivat himoita ketun kaunista turkkia itselleen.¹

Myöhemmin turkispyynnin syy muuttui ja pyyntimäärät kasvoivat: viimeistään rautakaudella ketunnahoista tuli valuuttaa. Ikivanha lajinimi *repo* väistyi alun perin nahkaa merkitsevän *kettu*-sanan tieltä, ensin länsimurteissa ja lopulta yleiskielessä. Myös *raha*-sanamme juurena on kaukappavaa turkisnahkaa, esimerkiksi juuri ketunnahkaa, merkinnyt kantagermaanin *skrahā*. Itse *repo* palautuu punaista väriä tarkoittavaan sanaan, jonka juuria on etsitty sekä indoeurooppalaisen kantakielen että suomalais-ugrialaisten kielten suunnalta. *Repo* on ainoa itämerensuomalaisissa kielissä säilynyt vanhaa suomalais-ugrialaista perua oleva pedon ja saaliseläimen nimitys. Ruotsin metsäsuomalaisille *repo* merkitsi myös loitsijaa ja tietäjää.² Itämerensuomalaisissa myyteissä kettu onkin toiminut noidan apueläimenä.

NOIDAN NOPEA APU

Myyttisen ensimmäisen oluen keittäjä, jota *Kalevalaan* pääteineessä versiossa nimitetään Osmottareksi, pyytää repoa

noutamaan metsästä oluen käymiseen tarvittavan puuttuvan ainesosan.³ Nimenomaan oluen saannin turvaaminen on jokapäiväisen leivän sijaan saattanut olla se, mikä sai vaeltelevat, keräilytaloudessa eläneet ihmisryhmät alkujaan asettumaan paikoilleen viljelyksiensä ääreen.⁴ Kenties olut toimi jo silloin yhteisöjen liimana, tai ehkä sen avulla saatiin aiempaa tehokkaammin yhteys tuonpuoleisen voimiin, jolloin tunne elämännhallinnasta kasvoi. Maanviljelyn ja pysyvän asutuksen vakiintuminen itämerensuomalaisella alueella oli joka tapauksessa sukupolvien ja vuosisatojen mittainen kehityskulku, joka vähitellen mullisti niin ihmisyhteisöjen rakenteet kuin niitä koossa pitävät uskomukset. Ihmisen suhde paikkaan, aikaan, kuolemaan ja muihin eläviin muuttui. Ensimmäisen, kullunpunaisen oluen keittäjän apulaisena kettulla oli siis oma osansa kulttuurin synnyssä, siinä muodossa kuin me sen tunnemme.

Noitaitoinen äiti on saattanut ketun hahmossa juosta etsimässä kadonnutta lastaan, ja repo toimi myös yleisesti sanansaattajana.⁵ Etäisempien kielisukulaistemme perinteessä kettu on ollut yksi samaanin tavallisista apuhengistä ja eläimistä, joiden hahmon noita voi omaksua.⁶ Kristilliseen mytologiaan liittyvässä Tapanin virressä repo lähtee selvittämään erikoisen, kirkkaana loistavan tähden alkuperää ja tuo tullessaan sanoman jumalan pojan syntymästä.⁷ Itäme-

rensuomalaisten myyttien maastossa repo tunnetaankin ennen kaikkea juoksevana olentona, ”aina käyvänä” ja ”kengiltä kepeänä”.⁸ Nopea liikkuminen ja punainen väri ovat kettumielikuvissa niin hallitsevia, että myös haavasta juokseva veri on verensulkuloitsuissa sanallistettu juoksevana repona.⁹ Verensulkusanat on yleensä luettu parannusloitsuna metalliesineen aiheuttamaan voimakkaaseen vuotoon. Mielleyhtymä ”raudankarvalliseen repon” eli punaturkkiseen kettuun onkin luonteva. Sekä suomessa että virossa kettuun on toisinaan viitattu väriin liittyvällä kiertoilmaisulla, esimerkiksi ”punanuttuinen mies”. Kiertoilmausta on käytetty metsästysmagian vuoksi.¹⁰ Nimeämisen ajateltiin yhtäältä karkottavan saaliseläimen pyytäjän ulottuvilta, toisaalta nimittelystään närkästynyt eläin saattoi aiheuttaa vahinkoa.

Ketun jatkuvaan jolkotteluun liittyy myös vanha ja laajalle levinnyt itämerensuomalainen runokuva revon vetämässä reestä: ”Revol on reki matala, joka oksa otteloo, joka varpa vasten lyöpi”.¹¹ Ketun rekeen kyytiläiseksi joutuminen merkitsi liikettä ihmisyyhteisöstä pois päin, erkanemista lapsuudenkodista, joutumista köyhyyteen tai huonon kumppanin matkaan tai yksinkertaisesti eksymistä metsään – joskus myös kuvitteellista pakoa epätoivotusta avioliitosta. Revon reki on myyttisen mielenmaiseman ilmaus, jonka juuret lienevät arkitodellisuuden havainnoissa: tuoreessa lumessa kul-

kiessaan kettu pyyhkäisee hännällään hankeen pikkuruiseen reen jälkeä muistuttavan kuvion. Ihmisen näkökulmasta tuo pikkureki on kuitenkin hankala kulkuneuvo. Juurakot ja kivetyt töyssyttävät sitä alta, ja ketun selän korkeudella kaartuva varvikko piiskaa matkustajaa päältäpäin.

Ketun etukäpälän jälki luonnollisessa koossa.

HUSS, SIKA, METTÄÄN!
TUO LAPSELLE MARJOO
PUNASELLA PUSSILLA
SINISELLÄ SÄKILLÄ
KULTASELLA KUPILLA
MAALATULLA MALJALLA
KORIALLA KONTILLA
VASKISELLA VADILLA!

